

KHUNG TƯ DUY NHẬN THỨC VỀ XÃ HỘI DÂN SỰ

Võ Khánh Vinh*

1. Từ khi tiến hành công cuộc đổi mới đất nước đến nay, trong tư duy nhận thức của chúng ta đã lần lượt hình thành các phạm trù (khái niệm) như: nền kinh tế thị trường, nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa, Nhà nước pháp quyền, Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của nhân dân, do nhân dân, vì nhân dân. Tiếp đến, không chỉ dừng lại ở mức độ tư duy nhận thức, mà từng bước chúng ta đã xây dựng được các mô hình lý luận về nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa, về Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa và tổ chức thực hiện các mô hình đó trong thực tiễn đổi mới đất nước và đã đạt được những thành tựu to lớn trong mọi lĩnh vực khác nhau của đời sống xã hội. Trong những năm gần đây, trong nhận thức của chúng ta lại xuất hiện một phạm trù (khái niệm) mới: xã hội dân sự (hay một số người gọi là xã hội công dân). Hiện nay đang có nhiều cách nhìn nhận, ý kiến (nếu không nói là quan điểm) khác nhau về phạm trù (khái niệm) đó, nhưng có thể khái quát lại thành hai cách nhìn nhận, ý kiến là: tiếp nhận (toàn bộ hoặc từng phần) hoặc không tiếp nhận phạm trù đó. Điều này xảy ra cũng giống như đối với các phạm trù (khái niệm) nền kinh tế thị trường, Nhà nước pháp quyền trong thời gian trước đây.

Mục tiêu của bài viết này là đưa ra một khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự để từ đó triển khai nghiên cứu xã hội dân sự và luận giải cho việc xây dựng xã hội dân sự ở Việt Nam là *một nhu cầu phát triển khách quan của xã hội Việt Nam, là một tất yếu lịch sử*. Quá trình hình thành và phát triển xã hội dân sự Việt Nam xã hội chủ nghĩa ở nước ta tất yếu sẽ trở thành hiện thực, bởi nó

được hình thành và phát triển trên cơ sở tác động biện chứng của các quá trình, nhân tố, điều kiện đã và đang diễn ra trong suốt chiều dài phát triển và đặc biệt trong quá trình đổi mới đất nước. Để luận giải cho quá trình đó như một tất yếu lịch sử và thiết kế một *quan điểm tổng thể về xây dựng xã hội dân sự Việt Nam xã hội chủ nghĩa* cần phải có những hiểu biết lịch sử, lý luận và thực tiễn về xã hội đó.

2. Trước hết, khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự bao gồm việc nghiên cứu *lịch sử tư tưởng về xã hội dân sự và lịch sử hình thành và phát triển của xã hội dân sự trong hiện thực phát triển của xã hội loài người*. Việc nghiên cứu vấn đề này có mục đích làm rõ tư tưởng về xã hội dân sự được bàn đến từ khi nào (?); trong quá trình phát triển lịch sử tư tưởng về xã hội dân sự được bổ sung, làm phong phú thêm bởi những nội dung như thế nào (?); tư tưởng về xã hội dân sự đã trải qua mấy giai đoạn phát triển(?) đến hiện nay tư tưởng về xã hội dân sự có những giá trị gì (?); hiện thực hình thành và phát triển của xã hội dân sự đã diễn ra trong lịch sử của xã hội loài người như thế nào (?). Quả thật để làm rõ được những nội dung nói trên đòi hỏi phải có một kế hoạch và tổ chức nghiên cứu tập hợp được nhiều lực lượng nghiên cứu trong giới nghiên cứu khoa học xã hội. Để thuận lợi cho việc triển khai nghiên cứu chúng tôi cho rằng ở đây cần nghiên cứu ba nội dung sau:

a) Lịch sử tư tưởng trước chủ nghĩa Mác – Lênin về xã hội dân sự bao gồm những tư tưởng sơ khai về xã hội dân sự thời kỳ Cổ đại; những tư tưởng về xã hội dân sự thời kỳ tan rã của các Nhà nước phong kiến và bắt đầu ra đời các Nhà nước tư sản;

b) Quan điểm của chủ nghĩa Mác – Lênin về xã hội dân sự;

* PGS.TS Luật học, Phó Viện trưởng Viện Nhà nước và Pháp luật

c) Các giai đoạn hình thành và phát triển của xã hội dân sự trong lịch sử và đặc điểm của xã hội dân sự ở các giai đoạn đó.

3. Khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự, tiếp đến bao gồm việc nghiên cứu *những vấn đề lý luận về xã hội dân sự*. Nhóm vấn đề này là rất đa dạng, phức tạp thuộc những mức độ nhận thức khác nhau.

3.1. Trước hết, ở đây phải phân tích được những cách tiếp cận khác nhau từ trước đến nay về *khái niệm xã hội dân sự và ý nghĩa của từng cách tiếp cận đó*, quá trình phát triển nhận thức về hiện tượng đó bao hàm cả nội hàm trên nhiều phương diện của nó. Cần phải nhận thức rằng xã hội dân sự là một hiện tượng xã hội phong phú, đa dạng, phức tạp gắn liền với các lĩnh vực hoặc thể hiện một cách tập trung các lĩnh vực khác nhau của đời sống xã hội. Việc làm sáng tỏ khái niệm này làm cơ sở cho chúng ta phân biệt được xã hội nào được gọi là xã hội dân sự và xã hội nào là xã hội không dân sự và ý nghĩa của việc phân biệt đó. Chúng tôi cho rằng cần có cách tiếp cận mang tính hệ thống, chỉnh thể, rộng lớn đến khái niệm xã hội dân sự mới thấy hết được giá trị xã hội to lớn của nó đối với quá trình phát triển của xã hội loài người nói chung và đối với quá trình phát triển của xã hội ở một quốc gia, đất nước nói riêng. Khái niệm đó cần phải được nhận thức như một hệ thống nhiều mức độ: mức độ cá nhân, mức độ nhóm (ở nghĩa rộng lớn nhất), mức độ toàn xã hội và bao gồm nhiều lĩnh vực khác nhau: lĩnh vực kinh tế, lĩnh vực xã hội, lĩnh vực tinh thần, lĩnh vực chính trị. Nội dung của những mức độ và lĩnh vực đó là gì và việc nhận thức nội dung đó có ý nghĩa như thế nào đối với việc xây dựng xã hội dân sự ở nước ta là vấn đề lý luận cơ bản cần được làm sáng tỏ.

3.2. *Tính chất* của xã hội dân sự là một trong những vấn đề nhận thức quan trọng về xã hội dân sự. Khái niệm "xã hội dân sự" và khái niệm "xã hội" là những khái

niệm cùng hàng, cùng loại phản ánh một hiện tượng rất rộng lớn là xã hội. Hai khái niệm đó có mối liên hệ chặt chẽ với nhau, nhưng đồng thời có những nét khác biệt cơ bản. Khái niệm "xã hội dân sự" phản ánh trạng thái phát triển mới về chất của xã hội. Trạng thái phát triển mới về chất đó là gì, được biểu hiện thông qua các đại lượng như thế nào là những vấn đề cần được làm sáng tỏ. Xã hội dân sự là xã hội pháp quyền, xã hội mà ở đó vai trò, các giá trị, các tư tưởng, các nguyên tắc của pháp luật được đề cao và thống trị trong mọi lĩnh vực của đời sống xã hội và đời sống nhà nước. Việc luận giải quan điểm này có ý nghĩa như thế nào cũng là một trong những phương diện nhận thức về tính chất của xã hội dân sự.

3.3. Xã hội dân sự có những *đặc điểm cơ bản* như thế nào mà dựa vào đó chúng ta có thể nhận định được xã hội dân sự với xã hội không phải là xã hội dân sự, những đặc điểm đó là gì, có nội dung như thế nào là những vấn đề lý luận cần được nghiên cứu làm rõ. Phải chăng xã hội đó có những đặc điểm cơ bản như: xã hội dân sự là xã hội đạt được trình độ cao của việc tự tổ chức; xã hội dân sự là xã hội đạt được trình độ cao của việc tự điều chỉnh; xã hội dân sự là xã hội của những con người tự do; xã hội dân sự là xã hội công khai (xã hội mở); xã hội dân sự là xã hội có cơ cấu đa dạng, phức tạp với những nhu cầu và lợi ích rất đa dạng, phong phú; xã hội dân sự là xã hội đạt được sự cân bằng, sự hài hoà các lợi ích tư và lợi ích công. Việc phân tích các đặc điểm đó, thiết nghĩ rằng có ý nghĩa nhận thức, lý luận và thực tiễn rất quan trọng.

3.4. Xã hội dân sự có *mục tiêu* ra sao, được tổ chức và hoạt động theo những *nguyên tắc* như thế nào là những vấn đề lý luận quan trọng về xã hội dân sự. Phải chăng mục tiêu chính, cơ bản của xã hội dân sự là làm thoả mãn các nhu cầu vật chất và tinh thần của con người, tạo ra những điều kiện bảo đảm cho cuộc sống xứng đáng và sự phát triển tự do của con người. Những nguyên tắc tổ chức và hoạt

động của xã hội dân sự có phải là các nguyên tắc như: phát triển dân chủ; nguyên tắc công khai; nguyên tắc tự điều chỉnh; nguyên tắc tự tổ chức. Gắn liền với vấn đề về mục tiêu và các nguyên tắc tổ chức và hoạt động của xã hội dân sự thì vấn đề về các chức năng và kết quả hoạt động của xã hội dân sự cũng cần được luận bàn.

3.5. Cấu trúc của xã hội dân sự là vấn đề lý luận tiếp theo cần phải được nghiên cứu. Xã hội dân sự được hình thành với tư cách là một hệ thống các quan hệ xã hội và các thiết chế độc lập tương đối với Nhà nước. Cấu trúc của xã hội dân sự là các yếu tố, hợp phần cơ bản của nó với tư cách là một hệ thống như đã nói ở trên. Xã hội dân sự được hợp thành từ những bộ phận cấu trúc như thế nào? Phải chăng đó là: sự tổ chức kinh tế của nó; sự tổ chức xã hội của nó; sự tổ chức chính trị-xã hội của nó. Những hợp phần cấu trúc đó có những nội dung và thực hiện những chức năng gì là những vấn đề cần được phân tích.

4. Khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự bao gồm cả những vấn đề về các mối liên hệ của xã hội dân sự. Việc nghiên cứu các mối liên hệ của xã hội dân sự với các hiện tượng khác cho chúng ta thấy được mối quan hệ, liên hệ tương tác hai chiều giữa xã hội dân sự và các hiện tượng đó, thấy được các tính quy luật trong sự vận động của xã hội dân sự. Ở đây có hàng loạt mối quan hệ cần phải được nghiên cứu. Đó là:

- Xã hội dân sự và kinh tế thị trường;
- Xã hội dân sự và Nhà nước pháp quyền;
- Xã hội dân sự và cá nhân, quyền con người;
- Xã hội dân sự và các định chế xã hội;
- Xã hội dân sự và tự quản;
- Xã hội dân sự và pháp luật;
- Nhà nước và nhân dân trong xã hội dân sự;

- Nhà nước và dân tộc (tộc người) trong xã hội dân sự;

- Đảng trong xã hội dân sự.

Nghiên cứu một cách cơ bản, có hệ thống những mối liên hệ khách quan giữa xã hội dân sự với các định chế khác nhau trong xã hội dân sự là những tiền đề cơ bản nhằm không ngừng hoàn thiện cơ chế quan hệ giữa xã hội Việt Nam với các định chế khác nhau trong xã hội.

5. Các nước phát triển và đang phát triển trên thế giới đã và đang trải qua những giai đoạn phát triển khác nhau của xã hội dân sự. Mô hình xã hội dân sự ở các nước đó, do có những điều kiện lịch sử-xã hội cụ thể khác nhau, cũng có thể khác nhau. Nhưng ngoài những sự khác biệt các mô hình xã hội dân sự cũng có cả những nét tương đồng do quá trình phát triển chung của toàn thế giới và từng khu vực quy định. Việc tìm hiểu các mô hình xã hội dân sự ở các nước trên thế giới để vận dụng vào quá trình thiết lập và phát triển xã hội dân sự ở nước ta là một trong những nội dung quan trọng trong khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự. Ở đây có thể có nhiều cách tiếp cận đến việc nghiên cứu mô hình và phân loại mô hình xã hội dân sự ở các nước. Mỗi một cách tiếp cận đều dựa vào tiêu chí nhất định. Dựa vào trình độ phát triển của xã hội dân sự, phải chăng xã hội dân sự ở các nước trên thế giới có thể được phân thành các mô hình sau: mô hình xã hội dân sự ở các nước phát triển; mô hình xã hội dân sự ở các nước đang phát triển; mô hình xã hội dân sự ở các nước đang chuyển đổi. Dựa vào các đặc điểm văn hoá, truyền thống (ở nghĩa rộng lớn nhất) có thể nêu ra hai mô hình xã hội dân sự. Đó là: mô hình xã hội dân sự ở phương Tây và mô hình xã hội dân sự ở phương Đông. Việc nghiên cứu các mô hình xã hội dân sự đó là nhằm làm sáng tỏ những đặc điểm phổ biến và những đặc điểm đặc thù của xã hội dân sự. Việc hiểu biết các đặc điểm đó có ý nghĩa rất quan

trọng đối với việc xây dựng xã hội dân sự ở nước ta.

6. Xã hội dân sự với tất cả các đặc điểm, cơ cấu của nó tuyệt đối không phải là một xã hội tự do, vô tổ chức, vô trật tự. Dù tồn tại dưới mô hình nào đi chăng nữa thì xã hội dân sự cũng không thể thoát ra khỏi phạm vi chủ quyền của một quốc gia, dân tộc, không thể không bị quản lý. Nói đến quản lý xã hội dân sự, về thực chất là nói đến mối quan hệ giữa Nhà nước và các tổ chức, thiết chế khác với tư cách là chủ thể quản lý và xã hội dân sự với tư cách là đối tượng của quản lý. Ở từng quốc gia, dân tộc việc quản lý xã hội dân sự cũng được các chủ thể khác nhau tiến hành thông qua nhiều hình thức và biện pháp khác nhau, trong đó Nhà nước đóng vai trò quan trọng. Do vậy, một trong những vấn đề của khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự là *quản lý xã hội dân sự*.

7. *Vấn đề xây dựng xã hội dân sự ở Việt Nam*, có thể nói là nội dung quan trọng bậc nhất trong khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự. Ở đây có hàng loạt vấn đề cần được triển khai nghiên cứu để làm cơ sở cho việc xây dựng *quan điểm tổng thể về mô hình xã hội dân sự định hướng xã hội chủ nghĩa* ở nước ta. Quan điểm tổng thể về mô hình đó bao gồm:

7.1. Việc làm sáng tỏ *nhu cầu* xây dựng xã hội dân sự ở Việt Nam, *mục tiêu, đặc điểm, tính chất, nguyên tắc* tổ chức và hoạt động, *cấu trúc* của xã hội dân sự ở Việt Nam, tức là xây dựng nên mô hình tư tưởng, lý luận về xã hội dân sự mà Đảng cộng sản Việt Nam, nhân dân Việt Nam và Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa Việt Nam hướng đến và tổ chức thực hiện trong thực tiễn.

7.2. Luận giải *những tiền đề* hình thành và phát triển xã hội dân sự ở Việt Nam.

Đó là *những tiền đề lịch sử* của sự hình thành xã hội dân sự ở nước ta bao gồm việc nghiên cứu: tự quản trong quá trình phát triển của xã hội Việt Nam; tư tưởng dân

chủ, tự do qua các giai đoạn phát triển khác nhau trong xã hội Việt Nam trước cách mạng tháng Tám; tư tưởng dân chủ, tự do, công bằng, nhân đạo ở nước ta từ sau cách mạng tháng Tám đến nay; thực tiễn thực hiện tự quản và các tư tưởng nói trên trong đời sống hiện thực qua các giai đoạn phát triển lịch sử khác nhau trong xã hội Việt Nam.

Đó là *những tiền đề hiến định* của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự ở Việt Nam. Việc nghiên cứu những tiền đề loại này tập trung chính vào việc luận giải Hiến pháp năm 1992- Hiến pháp của thời kỳ đổi mới đất nước, của thời kỳ xây dựng Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của nhân dân, do nhân dân, vì nhân dân, của thời kỳ xây dựng *xã hội dân sự định hướng xã hội chủ nghĩa*. Cụ thể là phân tích:

- Những cơ sở kinh tế của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự theo chế độ lập hiến ở nước ta hiện nay (phân tích các quy định của Hiến pháp năm 1992);

- Những cơ sở tư tưởng, chính trị của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự theo chế độ lập hiến ở nước ta hiện nay (phân tích các quy định của Hiến pháp năm 1992);

- Những cơ sở xã hội của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự theo chế độ lập hiến ở nước ta hiện nay (phân tích các quy định của Hiến pháp năm 1992);

- Những cơ sở văn hoá, tinh thần của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự theo chế độ lập hiến ở nước ta hiện nay (phân tích các quy định của Hiến pháp năm 1992);

- Những cơ sở quyền con người, quyền công dân của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự theo chế độ lập hiến ở nước ta hiện nay (phân tích các quy định của Hiến pháp năm 1992);

- Những đặc điểm của Nhà nước pháp quyền Việt Nam theo chế độ lập hiến ở nước ta hiện nay (phân tích các quy định của Hiến pháp năm 1992);

- Những cơ sở pháp luật của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự ở nước ta hiện nay.

Việc làm sáng tỏ những tiền đề hiến định, tức là chỉ ra những cơ sở pháp luật có giá trị pháp lý cao nhất, tính hợp hiến của việc hình thành và phát triển xã hội dân sự ở nước ta.

Tiếp đến, đó là *những tiền đề thực tiễn* của sự hình thành và phát triển xã hội dân sự ở Việt Nam. Việc nghiên cứu những tiền đề loại này bao gồm việc nghiên cứu:

- Những *thay đổi hiện thực* trong đời sống kinh tế ở nước ta trong thời gian qua và các xu hướng phát triển của những thay đổi đó;

- Những *thay đổi hiện thực* trong đời sống tư tưởng, chính trị ở nước ta trong thời gian qua và các xu hướng phát triển của những thay đổi đó;

- Những *thay đổi hiện thực* trong đời sống văn hóa, tinh thần ở nước ta trong thời gian qua và các xu hướng phát triển của những thay đổi đó;

- Những *thay đổi hiện thực* trong lĩnh vực quyền con người, quyền công dân ở nước ta trong thời gian qua và các xu hướng phát triển của những thay đổi đó;

- Những *thay đổi hiện thực* trong tổ chức và hoạt động của Nhà nước ta trong thời gian qua và các xu hướng phát triển của những thay đổi đó;

- Những *thay đổi hiện thực* trong hệ thống pháp luật Việt Nam trong thời gian qua và các xu hướng phát triển của hệ thống đó;

- Những *thay đổi hiện thực* trong lĩnh vực tự quản và các xu hướng phát triển của tự quản;

- Những *thay đổi hiện thực* trong các lĩnh vực khác nhau với tư cách là những nhân tố có liên quan đến sự hình thành và phát triển xã hội dân sự ở nước ta và các xu hướng phát triển của những thay đổi đó.

Việc nghiên cứu những tiền đề thực tiễn, một mặt chỉ rõ *quá trình hiện thực* của việc hình thành và phát triển xã hội dân sự ở nước ta được diễn ra như thế nào với những đặc điểm thực tế ra sao, nhưng mặt khác cũng chỉ rõ việc xây dựng xã hội dân sự ở nước ta không chỉ dừng lại ở mô hình tư tưởng, lý luận mà đã trở thành *mô hình hiện thực*. Đương nhiên cũng cần phải hình dung rằng, xét trên nhiều phương diện việc phân tích, đánh giá và chỉ ra xu hướng phát triển của những tiền đề thực tiễn không phải là một công việc đơn giản mà một công việc khó khăn, phức tạp.

7.3. Việc nghiên cứu để chỉ rõ những định hướng và nội dung cơ bản của việc xây dựng xã hội dân sự ở nước ta trong giai đoạn công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước là một trong những hợp phần quan trọng của quan điểm tổng thể về mô hình xây dựng xã hội dân sự Việt Nam định hướng xã hội chủ nghĩa. Việc nghiên cứu phần này phải chỉ rõ được những nhân tố, các quá trình, hiện tượng nào thúc đẩy, tạo điều kiện cho sự hình thành và phát triển xã hội dân sự ở nước ta cần được phát huy và đưa ra những giải pháp để phát huy những nhân tố, các quá trình, hiện tượng đó. Đồng thời cũng phải phân tích được những nhân tố, các quá trình, hiện tượng nào cản trở sự hình thành và phát triển xã hội dân sự ở nước ta cần được khắc phục và đưa ra các giải pháp để khắc phục các lực cản đó.

Trên đây là suy nghĩ bước đầu của chúng tôi về khung tư duy nhận thức về xã hội dân sự làm định hướng cho việc nghiên cứu về xã hội đó. Trong quá trình nhận thức tiếp theo chắc hẳn sẽ còn bổ sung thêm một số nội dung nhất định và những luận điểm đã được nêu ở trên sẽ được cụ thể hoá.